М. Антонович-Рудницька

ІЗ СПОМИНІВ ПРО ОЛЬЖИЧА

У моєму попередньому спомині «Ольжич у молодості» в альманасі *Північне сяйво,* ч. 3, Едмонтон 1967, я пробувала описати індивідуальні особливості його цікавої та комплікованої вдачі та його особистий чар. В той час я належала до найближчого кола Олегових приятелів, де з дівчат ще були Галя та Оля Кушнір і Оксана Косач-Шимановська. Часом бувало, що його приятельські почування до котроїсь із нас ставали більш «романтичними», але ми всі його дуже любили й цінили та, як це влучно підмітила Оля (Маркусь) у своїх спогадах про Олега, якось ніколи в нього не закохувалися. Мабуть його перше взаємне кохання було з американкою, яка приїхала до Праги у складі Гарвардської археологічної експедиції в Югославію. Олег до тої експедиції приєднався. Та це вже значно пізніші часи . . .

Десь від 1929 року нас здивувала несподівана поява Олегових віршів у різних журналах, як наприклад, *Літературно-науковий вістник, Студентський вісник* та інших. У деяких числах було надруковано один чи два вірші, а у деяких — цілі циклі. Бувши вірною приклонницею всіх Олегових Муз і Ґрацій, я всі ті вірші переписувала у зошити і тепер маю рукописні збірники таких поезій, що їх немає в ніяких антологіях. Доти ми знали, що він пише жартівливі, короткі віршики, якими нас обдаровував при всяких нагодах. Аж тут раптом з'явилася серйозна творчість, яку зовсім не можна було назвати початковою. Олег був настільки самокритичний, що ніколи не опублікував би — на його думку — неготового віршу. Він мав однаково строгі вимоги до своєї та до чужої поезії. Це вповні виявилося при підготові до друку першої збірки *Рінь.* Спочатку Олег сам старанно пересіяв усі друковані й недруковані твори, а потім довго радився з зацікавленими тою справою знайомими. Часом було голосування, які вірші варті того, щоб увійти у збірку. Звичайно ми прохали додати ще той чи інший вірш, але Олег був невблаганний. Єдиний виїмок він зробив, включивши «Ганібал в Італії» на настирливе прохання мойого брата Марка, але потім він довго сумнівався і нарікав, що того не треба робити.

Збірку *Рінь* Олег подарував мені з дедикацією: «Лялі, футболістці і своїй Музі автор», натякаючи на мої спортові зацікавлення.

Про Ольжича — поета існує вже досить обширна література. Більш і менш авторитетні літературознавці й критики аналізували, інтерпретували та оцінювали його творчість. Насвітлювали її під різними

кутами зору, з різних позицій і засад, але всі автори сходяться на одному, що «в українській поезії він один із справжніх клясиків». (С. Гординський, В. Державин і ін.).

Належачи до другої категорії, себто менш авторитетних критиків, я не відважуюся аналізувати Ольжичевої поетичної спадщини. Мені хотілося б підкреслити тільки деякі моменти, на які досі не було звернено належної уваги. А саме: стимулом до майже всіх його віршів була якась конкретна подія, пригода, особисте переживання чи враження з чогось, як напр. з мистецького твору, книжки, театральної вистави і т. д. Силою своєї поетичної уяви, фантазії та інвенції, він переносив тему вірша у сфери археології, антропології, геології та в прерізні історичні періоди. Сприяли йому в тому його дуже широкі зацікавлення і знання в усіх тих наукових дисциплінах: але початкову інспірацію таки майже завжди можна прослідити. Виразний приклад я навела в згаданому вже спогаді про «Ольжича у молодості», де він, на основі нічної прогульки з Ржевниць до Черношиць, описав грабіжний напад ворогуючих дикунських племен Африки. Прогульку зорганізував сам Олег, щоб відпровадити мене з Оксаною до її дому. У іншому вірші, з нагоди появи в Празі нового студента, який полонив багато дівочих сердець, включно з небайдужою тоді Олегові панночкою, дія ніби відбувається у кам'яній добі:

Знаю добре: прийде день весняний
І дуби в зелених стануть шатах
І сміятись буде сонце в росах;
Прийде він, твій милий довгожданий,
Той чужинець. Вибіжиш ти з хати,
Заблищать у тебе очі й кільця в косах.

Я стоятиму опершися на дуба,
І задумано уважно буду гратись
У руках стрілою камяною.
Ви зібрались. Ви йдете. І любо
Ти мені всміхнешся. Усміхатись
Буде гордо й він, йдучи з тобою.

Не збіжаться грізно в мене брови,
Я не крикну голосно і пянко.
Не заквилить спущена тятива.
Я піду в ліси, в густі діброви.
Буду в горах я рожеві ранки
Зустрічати і весняні зливи.[1]

Картина в берлінському музею була поштовхом до написання віршу:

Ігумен встав. Брати Домінікани
Двома рядами вийшли зза столів . . .

[1] В усіх Ольжичевих текстах-цитатах збережено його автентичний правопис і пунктуацію.

Безпосередньо після наших спільних відвідин опери «Кармен» написано «Дон Хозе». Подібних прикладів можна було б навести дуже багато.

Олег взагалі, навіть у приватних розмовах, радо переносився у світ уяви і фантазії, ніби тікаючи від буденної дійсности. В одному з листів, які він писав мені до Берліну, якимсь чудом збереженому до тепер, Олег описує наше празьке товариство розташоване навколо вогнища в якомусь примітивному селиці:

«Уявіть собі, Ляльо, глухий вечір при червоному світлі ватри. Суха хвоя, скручуючись від жару, обертається в золоте руно, по якому бігають сині вогники. Злітають в чорну темряву іскри. Ви, схиливши голову на груди і підмостивши під себе коси, тихо кунясте. Тільки зрідка Ви клацаєте зубами і мичите щось. Ліворуч від Вас — я. Руда борода нестримано розростається у всі боки. Ікли — в два рази більші. Усмішка — тричі невязаніша. Я пригадую собі останні бойові пригоди і повчаю малого Ліндфорса, як йому зловити живе вовченя. Та ось в шатрі Вождя — шелест. Він скінчив молитись. Тепер прийде на чергу священний танець, а далі племя піде по шатрах до сну.

Дико і жагуче забреніли тугі тятиви ловецьких луків. Ми сидимо в ряд (Я, Олесь, Приходько) і вкладаємо цілу свою істоту в гру на цій колективній арфі. Зміїно повільно і гіпнотизуюче зявляється Сусола. От він крадеться пантерою, далі рухи бурхливішають, ось вже коліна досягають підборіддя... Галя М. в захваті виє і впивається у власну литку...

10/2. 30 Прощайте Ляльо! Пишіть!»

У листах навколо тексту, Олег звичайно дуже гарно вирисовував півників, коників або наші карикатури... Свої листи так само, як вірші чи наукові розвідки, Олег завжди писав олівцем, а письмо його нагадувало гієрогліфи. Розшифрувати його часом було тяжко, а то й неможливо, хіба що він дуже намагався каліграфувати.

У Берліні я студіювала в 1929-30 роках. Одного разу приїхав Олег і зробив мені тим велику приємність, бо в мене зовсім не було товариства. Ми ходили разом до музеїв, до чудового берлінського акваріюму та їздили пароплавом на цілий день до Потсдаму. Прогулька почалася гарно, але скінчилася досить сумно. Після оглядин замку Фрідріха Великого «Сансусі», ми гуляли по стрижено-плеканих парках, а потім, вже перед поворотом до Берліну, зайшли до літнього ресторану під відкритим небом. Настрій був прекрасний і Олег замовив пляшку вина. Мене це здивувало, бо він звичайно уникав алькоголю. Вино було молоде й дуже п'янке. Вже подорозі до пристані Олег замовк, зблід і посумнів. Посадивши мене у куточку на палубі, він сам зник десь у трюмі... Довго-довго його не було, аж десь — як зовсім стемніло — появився досить розкуйовджений Олег, без одного слова сипнув мені на коліна декілька чоколядок і, так само безмовно, знову зник у трюмі. Зустрілися ми на пристані в Берліні. На другий день Олег дуже вибачався і подарував мені присвяченого вірша:

АКВАРІУМ М. А.

На сходах дому зупинись на мить
Заглянути у казку баговінну.
Он промінь впав зпосеред верховіть
І засвітив його шматком бурштину.

На листя ти задивишся бліде,
На черепашку равлика прозору,
І в цю ще хвилину дівчина пройде́
З школярським ранцем сходами нагору.

І ти вже знаєш: проминуть роки,
А ти ховатимеш, немов коштовність,
Води бурштин і у́брання кратки,
Однаково прекрасну невимовність.

Цей вірш був пізніше друкований з деякими змінами в тексті та правописі. Розуміється «дівчина з школярським ранцем» була я, а не «якась принагідна постать школярки», як це хибно інтерпретується в альманаху *Координати* (т. І, стор. 162). У Ольжича нічого немає принагідного!

Багато страшніша пригода, ніж та, що сталася в Потсдамі, трапилася нам з Олегом через деякий час у Празі. У теплі літні дні місцем зустрічі студентської молоді була т. зв «Цісарська лука» на березі Влтави. Там ми грали у відбиванку, купалися, грілися проти сонця, взагалі весело й приємно проводили час. Для вправи я любила перепливати через річку, але не сама, бо ж вона там була широка і глибока. Завжди знаходився хтось охочий і одного разу зголосився Олег. Подорозі я не дуже за ним розглядалася, але вилізши на протилежний беріг, ніде його не побачила й думала, що він повернувся назад. Трохи почекавши й відпочивши я поплила і, коли опинилася знову на «Цісарській луці», попала в страшну паніку, бо Олега ніде не було видно. Я бігала по березі й усіх розпитувала, але даремно . . . Нарешті в далечині з'явився Олег . . . Виявилося, що його посеред річки взяв якийсь човен і перевіз на другий бік, але вертатися він мусів далеким колом через залізничний міст і резиденційні околиці — босий, в купелевих штанцях. Все це було дуже неприємне і Олегові і мені. Про цей випадок ми вже більше ніколи не згадували, але мені стало ясно, що фізично він не був дуже міцний. Це, здається, він переживав.

Треба згадати ще одну рису Олегової вдачі, яка відбивається в його творах. Він мав дуже тонку й чутливу інтуїцію. Часом у його товаристві було дивне почуття, що він читає ваші думки, а в свою чергу хоче, щоб ви розуміли його з натяку чи півслова. Здавалося, що його нудять і томлять довгі та подрібні пояснення. Властива Олегові скупість і стислість вислову переходить у його поезію. Так, напр., без усякого вступу ми опиняємося in medias res раптового й брутального вбивства у вірші «Купець»:

І блиснули на сонці ножі,
І метнулись червоні обличча,
І упав на пісок, і лежить
І байдужий помстити не кличе.

Деяке, хоч не повне, насвітлення причини конфлікту подане аж у другій строфі:

Золота — золота борода
Підпливає рожевою кровю
Двадцять літ — незабутні літа! —
Жив він сам небезпечною грою.

Остання строфа контрастує з попередніми своїм лірично-лагідним завершенням трагічної події. Так ніби краса та спокій краєвиду загладжує всі бурхливі конфлікти.

Синє — небо і синя — ріка.
І удари по ній кришталеві.
Поплили. І в діброві стиха,
Як затихнуть вістки по купцеві.

Скрайня ляпідарність вислову допомагає поетові осягнути максимального напруження дії. Відноситься це також до віршу «Дон Хозе» і багатьох інших.

Наведу ще одну прикметну Олегові рису. Від природи він був скромно-засоромленим. (Як легко це було б окреслити англійським словом shy!). В нього була потреба мати завжди якогось вірного прибічника чи послідовника (не хочу вживати слова «поплентача»), який був би сліпо ним захоплений. Вони своїм безкритичним послухом, мабуть, додавали Олегові самопевности. Протягом років вони змінювались і бували серед них типи абсолютно не варті Олегової уваги, але він їх завжди боронив, обстоював і запевняв, що ми їх належно не доцінюємо, бо не знаємо їх скритих і глибоко захованих позитивів.

Зберігаються у мене деякі вірші писані рукою Ольжича для мене, які вже мабуть варто опублікувати. Пропускаю вірш «Негритянський божок», бо він задовгий і вже друкований. Інспірацією до нього послужила деревляна різьба-маска, яку нам привіз Петро Андрієвський з Африки, де він працював, як ветеринар.

З віршем «Присвята» вийшла якась містерія. Олег запевняв, що його написав Стефанович, про що свідчать згадані там волинські краєвиди. Цей вірш теж вже друкований, але в рукописі він довший та з додатком інструкцій, як його читати:

М. А.

У Твоїх покоях сумерк,
Синій сумерк звідкись з України. } piano:

І журбі в них так безпечно . . .
Його образ Буряковий вечір } pianiss:

Над смутними луками Горині,
Образ ніжний, наче вечір . . . } piano:

А Ти знаєш, — сьогодні уранці розривалися хмари forte:
І з прокляттями сонце шалене било в мідні літаври.
Там, горою по стернях величні і страшні, як почвари } fortiss:
Переходили люде з серцями мідяними! . . .

. . . Без пари,
Знаю, буде цей вірш і повік не заслужить на лаври. } засоромлено:

8. 4. 28.

Далі йдуть іще ніколи не друковані вірші:

«Чом не їде той — Могучий-Світлий? —
Виноградник мій стоїть розквітлий»
(мотто із старшого віршу) р. 1927.

I.

Він не їде. Сліпучий панцирь
Для незнаних горить шляхів.
Янтареві вітражі вранці —
Запорошені і сухі.

Тихо сходить фахверк смолою,
На подвіррі камінь рида.
Ті, що в долішньому покою —
Мають всі звірині уста.

Він не їде. І смагнуть лиця:
Не розцвівши умре любов.
Злотні дні — як густа живиця,
Вечорі — як розлита кров.

II.

Ти пустила свого Васала
У світи по Величне йти.
Фіялкова тиша кричала,
Ворушились гірські хребти . . .

Я пройшов королівств премного
І — сурмою серце гремить: —
Дами всі — хотіли земного,
Лицарі — хотіли жить.

Поздихали в пущах дракони.
Велетні — сягають по пас.
Та єдина не знає скону:
Найстрашніша потвора — Час.

III.

Щастя, щастя, Далека, Люба:
Нам повік себе не знайти!
Я б мав також звірині губи
І земною б здалася Ти.

ДОН КІХОТ

(Не любовне. Належно неясне. Тепер модне.
Див. Чирський в Л.Н.В.)

Ви відїзджаєте. Так просто і природньо
Змінить в потребі Прагу на Берлін.
А я . . . (Балбес!!) Отож не ждіть сьогодні
Належних слів і відповідних мін.

Ах, Лялю! Я не говорив ніколи . . .
Це ж глупо так . . . і соромно . . . і все . . .
Котрий вже рік щось душу рве і коле,
І бє об діл і вихорем несе!

Я Санчо-Пансом вперто бачу Стеця.
(Я Дон-Кіхот, не сірий емігрант).
Котрий вже рік настирливо здається,
Що Тимошенко є мій Росінант.

Ах, Лялю, я не говорив ніколи . . .
А я ж не раз лежав уже без сил,
Коли мене всі вітряки мололи
«Розгойданістю безупинних крил!»

Воістину засліплено — безоко,
Воістину — завзяття із завзять —
Хотіть життя, брутальне і жорстоке,
Одним лунким девізом розвязать . . .

20/IV. 30.

Та годі! Що це я? Ви вернетесь небавом.
У Вас долоні теплі і мягкі...
От я колись прийду до Вас на каву,
А Ви розкажете берлінські новинки.

Між іншим, Олега справді деякий час переслідувала думка про самогубство. Він питав (мабуть не тільки мене), чи самогубство вияв найвищої відваги, чи навпаки — слабости духа.

**
*

Коли, як свічка, догорає рік,
А тут ще й туга другий тиждень мучить,
Буває гарно перейти потік
Містком, що Нусле з Вишеградом лучить
І *в синім сумерку* знайомої кімнати
На софі Вашу постать відшукати.

Не знаю, чом, але уже давно
Болюче ясно мозок мій працює.
Давно кохання золоте вино
Холодну кров у скронях не хвилює.
(Чи це заслуга, чи моя провина,
Та я волів — що — найтерпкіші вина.)

Знов Рік Новий. Нові думки і туга...
Так гостро я ці дні майбутні бачу...
— — — — — — — — —
Буває часом: мило мати друга,
Що все простив, і вигляд твій і вдачу
І зносить в янгольськім терпінні і любові
Твоє pendent *Суданському Божкові.*

31 — XII. 1930 12 год. Потяг.

Ще є один жартівливий вірш про мою відбиванку.

Панове не дивуйтесь,
Що я собі така
Що мене мертве коло
На грищі очерка.
Також удома в мене
(Спитайтеся Марка)
Тяжка була і думка
Тяжка була й рука.

І хай собі від злости
Мій брат позеленів.
І хай усі колеґи
Жахаються мячів.
Молодший Стефанівський
В душі, як голь засів.
І перед ним коліном
Зорю я грища пів.

А в дійсності я ніжна
І добра і тонка
І може я покину
Садити тропака.
Знімуся наче хмарка
Прозора і легка...
Панове не дивуйтесь,
Що я собі така.

Оце приблизно всі мені написані вірші.

Десь від середини 30-их років Ольжич переживав душевне роздвоєння. З одного боку його манила «ясність дум», «стіл просторий і розкрита книга» та «прозора радість творчого спокою»; а з другого закликала і пронизувала «лезами сурем невблагана екстаза атентату»... І він вирішив, що в обличчі неминучого катаклізму, в якім виникнуть можливості для творення держави, треба покинути затишок кабінету, щоб іти «в рядах веселих тридцять років жданого походу», а як доведеться, то «в шинелі сірій вмерти від ґранати». В наслідок того постали дві поеми, з яких складається друга Ольжичева збірка *Вежі* — виразно програмові твори. Як звичайно в таких випадках — тяжко уникнути публіцистики, але все таки їх рятує максимально напружена емоційність та щира, непідроблена патетика.[2] В останній збірці *Підзамча* є дуже добрі поезії, переважно з автобіографічним підкладом, але на жаль, помітно, що автор сам не перевів їх остаточної редакції, бо видано її вже після його смерти.

В 30-их роках у Празі Олег був головним організатором всяких урочистих святкувань, академій, літературних вечорів, вистав, інсценізацій тощо. Обов'язково відзначалося Листопадове свято, Самостійність і Соборність, Крути, Шевченкове свято, а також різні актуальні події. Олег звичайно плянував програми з відповідним репертуаром, запрошував виконавців і дбав про вдержання належного настрою та рівня імпрези. Ніколи на урочистих нагодах не танцювали гопака, ані не співали: «Ой, Джиґуне, Джиґуне...» чи подібних пісень.

Найбільш варте згадки «Свято українського моря», яке складалося з трьох частин: 1) Понтійське море, 2) Козацьке море і 3) Mare nostrum. Тексти до лібрета були монтажі з творів головне Ю. Липи

[2] Мені дав Олег цю збірку з дедикацією: «Моїй мертвій Музі» (19. XII. 40).

та О. Влизька. Складали їх у тісній співпраці Ольжич та Наташа Ґеркен Русова. Вона також проєктувала декорації і костюми, а Олег відповідав за все інше, особливо за виконавців, якими були місцеві студенти. Більшість учасників походила з Західних Земель, то ж Олегові доводилось безнастанно поправляти наголоси. Йому дуже залежало на чистоті мови, стилю й характеру вистави. Проби були довгі й виснажливі. Тяглися вони продовж кількох місяців. Пригадую, що Олег десятки разів виправляв наголос одного соліста з «нАказ» на «накАз». Накінець на генеральній репетиції він вийшов з себе, вискочив на сцену і дико закричав: «накАз, накАз, накАз». Але на виставі той бідний артист таки вигукнув: «нАказ» . . . Костюми були надзвичайно декоративні й ефектовні: мальовані та витинані з твердого паперу, з овальним вирізом для обличчя. Їх треба було тримати перед собою обома руками, а рухатися або обертатися було неможливо. Зміняти декорації теж було тяжко й довго, так що вже під час вистави довелося вилишити цілу середню частину: «Козацьке море». Навіть так вистава тяглася до півночі й скінчилася при майже порожній залі. Незабаром появилася дотепна віршована пародія глядачів, що починалася так:

Лютує папірове море,
Реве шалено грізний понт.
З картону витяті, суворі —
Варяги вкрили горизонт.

Тріщить Наташа кулеметом,
Михайло грізно в вус бурчить . . .
Під Святославовим наметом —
Марко із Льоліком сидить.

Як видно, імпреза не була занадто успішна, бо накінець ще всі пересварилися . . . Але, треба признати, що спроба таки була цікава, оригінальна і відважна.

Улюблений відпочинок і відпруження Олег знаходив у далеких прогульках в природу, здебільшого в непроходимі дебрі та пущі. Він скликав товариство, ніколи не зраджуючи свого запляннованого маршруту, й намагався завести нас якнайдалі. Ми, звичайно, починали стогнати, нарікати й прохати відпочинку, але Олег тільки посміхався, бо вже заздалегідь призначив якусь особливу гарну місцевість, де мала бути зупинка. Ми протестували, обвинувачували його в «диктаторських тенденціях» — але марно. З Олегом можна було не погоджуватись і сперечатись, але виграти було важко . . .

Наприкінці 30-их років Олега більше й більше абсорбувала практична політика. Ми зустрічалися рідше, але приязні відносини були незмінні. Навіть, коли ми у якійсь справі (або й без неї) приходили до каварні «Метро», де відбувалися «стратегічні» наради, під його кермою, Олег завжди охоче виходив до нас з привітною усмішкою, не

дивлячись на обурені погляди, що їх нам кидали через шкляні двері його адьютанти.

У Олега, крім чисто фізичної подібности до батька, було те саме лагідно-тепле відношення до людей та надзвичайно тонке почуття гумору. Але до поетичної творчости один одного вони ставилися скептично. Олег називав Олеся: «поетом для гімназисток і телефоністок» — а Олесь обурювався оспівуванням насильства і кровопролиття у віршах сина. Він писав:

. . . Замість вина в фіялах — кров.
І на Голготу йдуть похилі —
Братерство, воля і любов.

Правда, була велика прірва поколінь та смаків, а головне — велика різниця в підході та поглядах на методи визволення України. Цікава була б порівняльна студія поетичної спадщини обох поетів.

Після смерти Олега залишилися сиротами дві жінки: молода дружина Калина Білецька з новонародженим сином та матір. Віра Антонівна Кандиба надзвичайно мила, добра та інтеліґентна — безнастанно журилася Олегом і виглядала виснаженою й нервовою. Немилосердна Парка випряла їй довгу нитку життя, так що їй довелося оплакувати смерть чоловіка й сина.

У 1954-му році у Вінніпезі відзначали 10-тиліття смерти Ольжича. Володимир Мартинець, сам передовий член ОУН, відкрив засідання такими словами: «Коли Пушкін, в свій час, хотів вступити в ряди Декабристів, то вони його не прийняли, бо ж не можна ризикувати життям такої цінної людини, а ось з Ольжичем ми того не зробили . . . »

Розуміється обставини були цілком інакші й дуже сумнівно чи вдалося б стримати Ольжича від революційного аванґарду, але думка цікава й нею варто закінчити цей спогад.